

द्वितीयं काण्डम्

वर्गभेदाः २.१

contents	वर्गाः पृथ्वीपुरक्षमाभृद्वनौषधिमृगादिभिः	५५८
	नृब्रह्मक्षत्रविट्शूद्रैः साङ्गोपाङ्गैरिहोदिताः	५५९

भूमिवर्गः २.२

earth	भूर्भूमिरचला ऽनन्ता रसा विश्वम्भरा स्थिता	५६०	
	धरा धरित्री धरणिः क्षोणिर्ज्या काश्यपी क्षितिः	५६१	
	सर्वसहा वसुमती वसुधोर्वी वसुन्धरा	५६२	
	गोत्रा कुः पृथिवी पृथ्वी क्षमा ऽवनिर्मोदिनी मही	५६३	
	विपुला गह्वरी धात्री गौरिला कुम्भिनी क्षमा	**	
	भूतधात्री रत्नगर्भा जगती सागराम्बरा	**	
soil	मृन्मृत्तिका, प्रशस्ता तु मृत्सा मृत्सना च मृत्तिका	excellent soil	¹ ५६४
fertile soil	उर्वरा सर्वसस्याद्या, स्याद् ऊषः क्षारमृत्तिका	salty soil	५६५
some salty soil (a)	ऊषवान् ऊषरो द्वावप्यन्यलिङ्गौ, स्थलं स्थली	place	५६६
dry soil	समानौ मरुधन्वानौ, द्वे खिलाप्रहते समे	untilled soil (a)	² ५६७
	त्रिष्वथो, जगती लोको विष्टपं भुवनं जगत्	world	५६८
india	लोकोऽयं भारतं वर्षं, शरावत्यास्तु योऽवधेः		५६९
eastern region	देशः प्राग्दक्षिणः प्राच्य, उदीच्यः पश्चिमोत्तरः	northern region	५७०
barbaric region	प्रत्यन्तो म्लेच्छदेशः स्यात्, मध्यदेशस्तु मध्यमः	middle region	५७१
noble region	आर्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विन्ध्यहिमालयोः		५७२
inhabited region	नीवृज्जनपदो, देशविषयौ तूपवर्तनम्	country	³ ५७३
	त्रिष्वागोष्ठात्, नडप्राये नड्वान् नड्वल इत्यपि	place with reeds	५७४
with water lilies	कुमुद्वान् कुमुदप्राये, वेतस्वान् बहुवेतसे	with rats	५७५

¹ मृत्

² धन्वन्

³ नीवृत्, उपवर्तनम्

पुरवर्गः २.३

with green grass	शाद्वलः शादहरिते, सजम्बाले तु पङ्किलः	muddy	५७६
watery / wet	जलप्रायं अनूपं स्यात्, पुंसि कच्छस्तथाविधः	water-front	५७७
stony area	स्त्री शर्करा शर्करिलः शार्करः शर्करावति		५७८
	देश एवादिमावेवमुन्नेयाः, सिकतावति	sandy	५७९
	देशो नद्यम्बुवृष्ट्यम्बुसंपन्नव्रीहिपालितः		५८०
watered by rivers	स्यान्नदीमातृको देवमातृकश्च यथाक्रमम्	watered by rain	५८१
ruled by a good king	सुराज्ञि देशे राजन्वान् स्यात्ततोऽन्यत्र राजवान्	ruled by a monarch	५८२
cow-shed	गोष्ठं गोस्थानकं तत्तु गौष्ठीनं भूतपूर्वकम्	prev. cow-shed	५८३
surroundings	पर्यन्तभूः परिसरः, सेतुरालौ स्त्रियां पुमान्	bridge	⁴ ५८४
anthill	वामलूरश्च नाकुश्च वल्मीकं पुंनपुंसकम्		५८५
road	अयनम् वर्त्म मार्गाध्वपन्थानः पदवी सृतिः		⁵ ५८६
	सरणिः पद्धतिः पद्या वर्तन्त्येकपदीति च		५८७
good road	अतिपन्थाः सुपन्थाश्च सत्पथश्चाचितेऽध्वनि		⁶ ५८८
bad road	व्यध्वो दुध्वो विपथः कदध्वा कापथः समाः		⁷ ५८९
pathless	अपन्थास्त्वपथं तुल्ये, शृङ्गाटक-चतुष्पथे	intersection	५९०
empty road	प्रान्तरं दूरशून्योऽध्वा, कान्तरं वर्त्म दुर्गमम्	difficult road	५९१
particular distance	गव्यूतिः स्त्री क्रोशयुगं, नल्वः किष्कुचतुःशतम्	400 hands	५९२
highway	घण्टापथः संसरणं, तत्पुरस्थोपनिष्करम्	city street	५९३
heaven and earth	द्यावापृथिव्यौ रोदस्यौ द्यावाभूमी च रोदसी		**
	दिवस्पृथिव्यौ, गञ्जा तु रुमा स्याल्लवणाकरः	salt lake	**

पुरवर्गः २.३

city / town	पूः स्त्री पुरीनगयौ वा पत्तनं पटभेदनम्		⁸ ५९४
	स्थानीयं निगमो, ऽन्यत्तु यन्मूलनगरात्पुरम्		५९५
suburbs	तच्छाखानगरं, वेशो वेशाजनसमाश्रयः	red-light district	५९६
shop	आपणस्तु निषद्यायां, विपणिः पण्यवीथिका	road market	५९७

⁴ सेतुः, अलिः

⁵ वर्त्मन्, अध्वन्, पथिन्

⁶ अतिपथिन्, सुपथिन्

⁷ कदध्वन्

⁸ पुर

village street	रथ्या प्रतोली विशिखा, स्याच्चयो वप्रं अस्त्रियाम्	mud wall	५९८
(barbed) fence	प्राकारो वरणः सालः, प्राचीनं प्रातन्तो वृतिः	town (barbed) fence	५९९
wall	भित्तिः स्त्री कुड्यं, एडूकं यदन्तर्न्यस्तकीकसम्	rubbish filled wall	६००
house	गृहं गेहोदवसितं वेश्म सद्य निकेतनम्		⁹ ६०१
	निशान्तं पस्त्यसदनं भवनागारमन्दिरम्		६०२
	गृहाः पुंसि च भूम्येव निकाय्य-निलया-ऽऽलयाः		६०३
	वासः कुटी द्वयोः शाला सभा, संजवनं त्विदम्	cluster of 4 houses	६०४
	चतुःशालं, मुनीनां तु पर्णशालोऽटजोऽस्त्रियाम्	sage's hut	६०५
place of yagya	चैत्यं आयतनं तुल्ये, वाजिशाला तु मन्दुरा	horse stable	६०६
workshop	आवेशनं शिल्पिशाला, प्रपा पानीयशालिका	juice bar	६०७
college	मठश्छात्रादिनिलयो, गञ्जा तु मदिरागृहम्	tavern	६०८
inner rooms	गर्भागारं वासगृहं, अरिष्टं सूतिकागृहम्	delivery room	६०९
pavement	कुट्टिमोऽस्त्री निबद्धा भूः, चन्द्रशाला शिरोगृहम्	terrace	**
window	वातायनं गवाक्षोऽथ, मण्डपोऽस्त्री जनाश्रयः	temporary shelter	६१०
mansion	हर्म्यादि धनिनां वासः, प्रासादो देवभूभुजाम्	palace	६११
palace	सौधोऽस्त्री राजसदनं उपकार्योपकारिका		६१२
kinds of palaces	स्वस्तिकः सर्वतोभद्रो नन्द्यावर्तादयोऽपि च		६१३
	विच्छन्दकः प्रभेदा हि भवन्तीश्वरसद्यनाम्		६१४
women's quarters	स्त्र्यगारं भूभुजां अन्तःपुरं स्याद् अवरोधनम्		६१५
	शुद्धान्तश्चावरोधश्च, स्याद् अट्टः क्षीमं अस्त्रियाम्	penthouse	६१६
porch	प्रघाण-प्रघणा-ऽलिन्दा बहिर्द्वारप्रकोष्ठके		६१७
door's threshold	गृहावग्रहणी देहल्यङ्गणं चत्वरजिरे	courtyard	६१८
lower door frame	अधस्ताद्दारुणि शिला, नासा दारूपरि स्थितम्	upper door frame	६१९
secret door	प्रच्छन्नं अन्तर्द्वारं स्यात्, पक्षद्वारं तु पक्षकम्	side door	६२०
roof's edge	वलीकनीध्रे पटलप्रान्ते, ऽथ पटलं छदिः	roof	¹⁰ ६२१
wood roof tiles	गोपानसी तु वलभी छादने वक्रदारुणि		६२२
aviary	कपोतपालिकायां तु विटङ्कं पुंनपुंसकम्		६२३
door	स्त्री द्वार्द्वारं प्रतीहारः, स्याद् वितर्दिस्तु वेदिका	pavilion	६२४
outer doors	तोरणो ऽस्त्री बहिर्द्वारं, पुरद्वारं तु गोपुरम्	town gates	६२५

⁹ वेश्मन्, सद्यन्, आगारम्

¹⁰ छदिस्

शैलवर्गः २.४

mount outside gate	कूटं पूर्वारि यद्भस्तिनखस्तस्मिन्नथ त्रिषु	६२६
door panel	कपाटं अररं तुल्ये, तद्विष्कम्भो ऽर्गलं न ना	६२७
stairs	आरोहणं स्यात् सोपानं, निश्रेणिस्त्वधिरोहिणी	ladder ६२८
broom	संमार्जनी शोधनी स्यात्, संकरो ऽवकरस्तया	dirt ६२९
entrance / exit	क्षिप्ते, मुखं निःसरणं, संनिवेशो निकर्षणम्	entry way ६३०
village	समौ संवसथ-ग्रामौ, वेशमभूर्वास्तुरस्त्रियाम्	house land ६३१
village outskirts	ग्रामान्त उपशल्यं स्यात्, सीमसीमे स्त्रियामुभे	boundary ¹¹ ६३२
cowherd village	घोष आभीरपल्ली स्यात्, पक्कणः शबरालयः	tribal village ६३३

शैलवर्गः २.४

mountain	महीध्रे शिखरि-क्षमाभृदहार्य-धरपर्वताः	६३४
	अद्रि-गोत्र-गिरि-ग्रावा-ऽचल-शैल-शिलोच्चयाः	¹² ६३५
around the earth	लोकालोकश्चक्रवालः, त्रिकूटस्त्रिककुत् समौ	with 3 peaks ¹³ ६३६
western mountain	अस्तस्तु चरमक्षमाभृद्, उदयः पूर्वपर्वतः	eastern mountain ¹⁴ ६३७
various mountains	हिमवान् निषधो विन्ध्यो माल्यवान् पारियात्रकः	६३८
	गन्धमादनं अन्ये च हेमकूटादयो नगाः	६३९
stone	पाषाण-प्रस्तर-ग्रावोपला-ऽश्मानः शिला दृषत्	¹⁵ ६४०
peak	कूटोऽस्त्री शिखरं शृङ्गं, प्रपातस्त्वतटो भृगुः	precipice ६४१
mountain's middle	कटकोऽस्त्री नितम्बोऽद्रेः, स्नुः प्रस्थः सानुरस्त्रियाम्	table land ६४२
fountain	उत्सः प्रस्रवणं, वारिप्रवाहो निर्झरो झरः	waterfall ६४३
artificial cave	दरी तु कन्दरो वा स्त्री, देवखातबिले गुहा	natural cave ६४४
	गह्वरं, गण्डशैलास्तु च्युताः स्थूलोपला गिरेः	fallen rock ६४५
projection	दन्तकास्तु बहिस्तिर्यक् प्रदेशान्निर्गता गिरेः	**
mine	खनिः स्त्रियां आकरः स्यात्, पादाः प्रत्यन्तपर्वताः	foothills ६४६
foothill land	उपत्यका ऽद्रेरासन्ना भूमिः, ऊर्ध्वं अधित्यका	land on mountain ६४७
minerals	धातुर्मनः शिलाद्यद्रेगैरिकं तु विशेषतः	kind of mineral ६४८

¹¹ सीमन्, सीमा

¹² शिखरिन्, क्षमाभृत्, ग्रावन्

¹³ त्रिककुद्

¹⁴ चरमक्षमाभृत्

¹⁵ ग्रावन्, उपलः, दृषद्

वनौषधिवर्गः २.५ (पूर्वार्धः)

filled with creepers

निकुञ्जकुञ्जौ वा क्लीबे लतादिपिहितोदरे

६४९

वनौषधिवर्गः २.५ (पूर्वार्धः)

forest

अटव्यरण्यं विपिनं गहनं काननं वनम्

६५०

large forest

महारण्यं अरण्यानी, गृहारामास्तु निष्कुटाः

house garden

६५१

garden

आरामः स्याद् उपवनं कृत्रिमं वनमेव यत्

६५२

minister's garden

अमात्यगणिकागेहोपवने वृक्षवाटिका

६५३

public park

पुमान् आक्रीड उद्यानं राज्ञः साधारणं वनम्

६५४

private park

स्यादेतदेव प्रमदवनं अन्तःपुरोचितम्

६५५

line / row

वीथ्यालिवावलिः पङ्क्तिः श्रेणी, लेखास्तु राजयः continuous line

६५६

many forests

वन्या वनसमूहे स्याद्, अङ्कुरो अभिनवोद्भिदि

sprout

¹⁶ ६५७

tree

वृक्षो महीरुहः शाखी विटपी पादपस्तरुः

¹⁷ ६५८

अनोकहः कुटः शालः पलाशी द्रुद्रुमागमाः

६५९

with blossom fruits

वानस्पत्यः फलैः पुष्पात्, तैरपुष्पाद् वनस्पतिः without blossoms

६६०

annual plants

ओषध्यः फलपाकान्ताः स्युरवन्ध्यः फलेग्रहिः will bear fruit

will bear fruit

६६१

does not fruit (a)

वन्ध्यो ऽफलो ऽवकेशी च, फलवान् फलिनः फली with fruit (a)

with fruit (a)

६६२

with bloomed flowers

प्रफुल्लोत्फुल्ल-संफुल्ल-व्याकोश-विकच-स्फुटाः (a)

(a)

६६३

फुल्लश्चैते विकसिते स्युरवन्ध्यादयस्त्रिषु

६६४

tree stump

स्थाणुर्वा ना ध्रुवः शङ्कुः, ह्रस्वशाखाशिफः क्षुपः small tree

small tree

६६५

shrub

अप्रकाण्डे स्तम्बगुल्मौ, वल्ली तु व्रततिर्लता

creeper

६६६

spreading creeper

लता प्रतानिनी वीरुद्रुल्मिन्युलप इत्यपि

¹⁸ ६६७

height

नगाद्यारोह उच्छ्राय उत्सेधश्चोच्छ्रयश्च सः

६६८

trunk

अस्त्री प्रकाण्डः स्कन्धः स्यान्मूलाच्छाखावधिस्तरोः

६६९

branch, main branch

समे शाखालते, स्कन्धशाखाशाले, शिफाजटे

fibrous root

६७०

root from branch

शाखाशिफाऽवरोहः स्यान्मूलाच्चाग्रं गता लता climbing creeper

climbing creeper

६७१

tree top

शिरोग्रं शिखरं वा ना, मूलं बुध्नोऽङ्घ्रिनामकः

root

¹⁹ ६७२

marrow / pith

सारो मज्जा नरि, त्वक् स्त्री वल्कं वल्कलं अस्त्रियाम्

bark

²⁰ ६७३

¹⁶ अभिनवोद्भिज्

¹⁷ डुः, डुमः, अगमः

¹⁸ वीरुध्, गुल्मिनी, उलपः

¹⁹ शिरस्

वनौषधिवर्गः २.५ (पूर्वार्धः)

wood	काष्ठं दार्विन्धनं त्वेध इध्मं एधः समित् स्त्रियाम्	fuel	21 ६७४
tree's hollow	निष्कुहः कोटरं वा ना, वल्लरिर्मञ्जरिः स्त्रियौ	new shoot	६७५
leaf	पत्रं पलाशं छदनं दलं पर्णं छदः पुमान्		६७६
sprout / shoot	पल्लवोऽस्त्री किसलयं, विस्तारो विटपोऽस्त्रियाम्	branch & shoot	६७७
fruit	वृक्षादीनां फलं सस्यं, वृन्तं प्रसवबन्धनम्	footstalk	६७८
raw fruit (a)	आमे फले शलाटुः स्याच्छुष्के वानं उभे त्रिषु	dry fruit	६७९
bud / germ	क्षारको जालकं क्लीबे, कलिका कोरकः पुमान्	unblown flower	६८०
cluster of blossoms	स्याद् गुच्छकस्तु स्तबकः, कुङ्गलो मुकुलोऽस्त्रियाम्	opening bud	६८१
flower	स्त्रियः सुमनसः पुष्पं प्रसूनं कुसुमं सुमम्		६८२
flower's nectar	मकरन्दः पुष्परसः, परागः सुमनोरजः	pollen	22 ६८३
	...		
	...		
	...		

अमरसारे वनौषधिवर्गस्य उत्तरार्धः –

bud	कोरकः पुंसि कलिका, मन्दारः पारिजातकः	kind of tree	+
mango	आम्रश्चूतो रसालोऽपि सहकारोऽथ, वेतसे	ratan reed	+
	शीत-वञ्जुल-वानीराः, पलाशे पर्ण-किंशुकौ	palasha tree	+
mogra creeper	अतिमुक्तः पुण्ड्रकः स्याद् वासन्ती माधवी लता		+
jasmine creeper	सुमना मालती जातिः, सप्तला नवमालिका	creeper	+
vine (grape)	मृद्वीका गोस्तनी द्राक्षा स्वाद्वी मधुरसेति च		+
grass	अस्त्री कुशं कुथो दर्भो, वंशे वेणुश्च कीचकः	bamboo	+
young grass	शष्पं बालतृणं, घासो यवसं तृणं अर्जुनम्	grass	+
fig, bilva	अश्वत्थः पिप्पलो, बिल्वः श्रीफलो, उथाप्युदुम्बरः	fig	+
tamarind	अम्ब्लिका तित्तिडी चिञ्चा, कर्कन्धू बदरी तथा	jujube	+
some plant	इङ्गुदी तापसतरुः, भूर्जे चर्मि-मृदुत्वचौ	birch	+
betel plant	ताम्बूलवल्ली ताम्बूली नागवल्ल्यथ, केसरे	bakula	+
bakula, ashoka	बकुलो, वञ्जुलोऽशोके, समौ करकदाडिमौ	pomegranate	+
kadamba tree	नीपः कदम्बः प्रियको, बन्धूको बन्धुजीवकः	bandhuka plant	+
amaranth	अथ शोणे कुरबकस्तथा पीते कुरण्टकः		+

20 मञ्जन्, त्वच्

21 एधस्, एधः, समिध्

22 सुमनोरजस्

सिंहादिवर्गः २.६

coconut	नालिकेरो नारिकेलः, तापिच्छस्तु तमालकः	tamala tree	+
sugarcane, gourd	रसालेक्षू, तुम्ब्यलाबू रम्भा तु कदली स्त्रियाम्	plantain	+
khadira	खदिरो रक्तसारश्च, चम्पको हेमपुष्पकः	champaka	+
various trees	कुन्दं शिरीषं धतूरः केतकी मल्लिका जपा प्रियङ्गुः पूग एरण्डः शमी चामलकी तथा		+
onion, garlic	पलाण्डुर्लशुनो, मुस्ता दूर्वा श्यामाक एव च	grass, grass, grain	+
fruit, citron	जम्बूः स्त्री पुंसि जम्बीरः, कर्कटी शाल्मलिर्द्वयोः	cucumber, silk	+

सिंहादिवर्गः २.६

lion	सिंहो मृगेन्द्रः पञ्चास्यो हर्यक्षः केसरी हरिः कण्ठीरवो मृगरिपुर्मृगदृष्टिर्मृगाशनः पुण्डरीकः पञ्चनख-चित्रकाय-मृगद्विषः		९८९ ** **
tiger	शार्दूल-द्वीपिनौ व्याघ्रे, तरक्षुस्तु मृगादनः	hyena	९९०
pig	वराहः सूकरो घृष्टिः कोलः पोत्री किरिः कितिः दंष्ट्री घोषी स्तब्धरोमा क्रोडो भूदार इत्यपि		९९१ 23 ९९२
monkey	कपि-प्लवंग-प्लवग-शाखामृग-वलीमुखाः मर्कटो वानरः कीशो वनौका, अथ भल्लुके	bear	९९३ ९९४
buffalo	ऋक्षाऽच्छ-भल्ल-भल्लूका, गण्डके खड्ग-खड्गिनी	rhinoceros	९९५
jackal	लुलायो महिषो वाहद्विषत्-कासर-सैरिभाः स्त्रियां शिवा भूरिमाय-गोमायु-मृगधूर्तकाः		९९६ ९९७
cat	शृगाल-वञ्चक-क्रोष्टु-फेरु-फेरव-जम्बुकाः ओतुर्बिडालो मार्जारो वृषदंशक आखुभुक्		९९८ 24 ९९९
iguana	त्रयो गौधेर-गौधार-गौधेया गोधिकान्मजे		१०००
porcupine	श्ववित् तु शल्यः, तल्लोम्नि शलली शललं शलम्	it's quills	25 १००१
swift antelope	वातप्रमीर्वातमृगः, कोकस्त्वीहामृगो वृकः	wolf	१००२
deer / antelope	मृगे कुरङ्ग-वातायु-हरिणाऽजिनयोनयः		१००३
belonging to deer	ऐण्येयं एण्याश्चर्मार्ध्यं, एणस्यैणं उभे त्रिषु	belonging to buck	१००४
kind of deer	कदली कन्दली चीनश्चमूरु-प्रियकावपि		१००५

²³ स्तब्धरोमन्

²⁴ आखुभुक्

²⁵ श्वाविध्

	समूरुश्चेति हरिणा अमी अजिनयोनयः		१००६
kinds of deer	कृष्णसार-रुरु-न्यङ्कु-रङ्कु-शम्बर-रौहिषाः		१००७
	गोकर्ण-पृषतैणशर्य-रोहिताश्वमरो मृगाः	26	१००८
various animals	गन्धर्वः शरभो रामः सूमरो गवयः शशः		१००९
	इत्यादयो मृगेन्द्राद्या गवाद्याः पशुजातयः		१०१०
mouse	अधोगन्ता तु खनको वृकः पुंघ्वज उन्दुरः	27 **	
mouse	उन्दुरुर्मूषकोऽप्याखुः, गिरिका बालमूषिका	small female mouse	१०११
	छुछुन्दरी गन्धमूषी, दीर्घदेही तु मूषिका		+
lizard	सरटः कृकलासः स्यात्, मुसली गृहगोधिका	house lizard	१०१२
spider	लूता स्त्री तन्तुवायोर्णनाभमर्कटकाः समाः		१०१३
insect	नीलङ्गुस्तु कृमिः, कर्णजलौकाः शतपद्युभे	centipede	28 १०१४
catterpillar	वृश्चिकः शूककीटः स्याद्, अलिद्रुणौ तु वृश्चिके	scorpion	१०१५
dove / pigeon	पारावतः कलरवः कपोतो, ५थ शशादनः	hawk / falcon	१०१६
	पत्री श्येन, उलूकस्तु वायसाराति-पेचकौ	owl	१०१७
	दिवान्धः कौशिको घूको दिवाभीतो निशाटनः		**
sky-lark	व्याघ्राटः स्याद् भरद्वाजः, खञ्जरीटस्तु खञ्जनः	wagtail	१०१८
heron	लोहपृष्ठस्तु कङ्कः स्यादथ, चाषः किकीदिविः	blue jay	१०१९
fork-tailed shrike	कलिङ्ग-भृङ्ग-धूम्याटा, अथ स्याच्छतपत्रकः	wood-pecker	१०२०
	दार्वाघाटो, ५थ सारङ्गः स्तोककश्चातकः समाः	chataka bird	१०२१
fowl	कृकवाकुस्ताम्रचूडः कुक्कुटश्चरणायुधः		१०२२
sparrow	चटकः कलविङ्कः स्यात्, तस्य स्त्री चटका तयोः	it's female	१०२३
it's offspring	पुमपत्ये चाटकैः, स्त्र्यपत्ये चटकैव सा		१०२४
crane	कर्करटुः करेटुः स्यात्, कृकण-क्रकरी समौ	?	१०२५
black cuckoo	वनप्रियः परभृतः कोकिलः पिक इत्यपि		१०२६
crow	काके तु करटाऽरिष्ट-बलिपुष्ट-सकृत्प्रजाः		१०२७
	ध्वाङ्क्षाऽऽत्मघोष-परभृद्-बलिभुग्-वायसा अपि	29	१०२८
raven	स एव च चिरञ्जीवी चैकदृष्टिश्च मौकुलिः		**
?	द्रोणकाकस्तु काकोलो, दात्यूहः कालकण्ठकः		१०२९

26 एणः, ऋश्यः, रोहितः

27 अधोगन्तु

28 कर्णजलौकस्, शतपदी

29 परभृत, बलिभुज्

सिंहादिवर्गः २.६

kite, vulture	आतापि-चिल्लौ, दाक्षाय्य-गृध्रौ, कीर-शुकौ समौ	parrot	³⁰ १०३०
curlew, crane	क्रुङ्-क्रौञ्चो ऽथ, बकः कह्वः, पुष्कराह्वस्तु सारसः	?	³¹ १०३१
goose	कोकश्चक्रश्चक्रवाको रथाङ्गाह्वयनामकः		१०३२
drake	कादम्बः कलहंसः स्याद्, उत्क्रोशकुरौरौ समौ	osprey	१०३३
geese	हंसास्तु श्वेतगरुतश्चक्राङ्गा मानसौकसः		१०३४
kinds of geese	राजहंसास्तु ते चञ्चुचरणैर्लोहितैः सिताः		१०३५
	मलिनैर्मल्लिकाक्षास्ते धार्तराष्ट्राः सितेतरैः		१०३६
?	शरारिराटिराडिश्च, बलाका बिसकण्ठका	small crane	³² १०३७
female goose	हंसस्य योषिद् वरटा, सारसस्य तु लक्ष्मणा	female crane	१०३८
bat	जतुका ऽजिनपत्रा स्यात्, परोष्णी तैलपायिका	cockroach	१०३९
blue fly	वर्वणा मक्षिका नीला, सरघा मधुमक्षिका	bee	१०४०
small bee	पतङ्गिका पुत्तिका स्याद्, दंशस्तु वनमक्षिका	gadfly	१०४१
small gadfly	दंशी तज्जातिरल्पा स्याद्, गन्धोली वरटा द्वयोः	wasp	१०४२
cricket	भृङ्गारी झीरुका चीरी झिल्लिका च समा इमाः		१०४३
grasshopper	समौ पतङ्ग-शलभौ, खद्योतो ज्योतिरिङ्गणः	firefly	१०४४
large black bee	मधुव्रतो मधुकरो मधुलिण्मधुपालिनः		³³ १०४५
	द्विरेफ-पुष्पलिङ् भृङ्ग-षट्पद-भ्रमरालयः		१०४६
peacock	मयूरो बर्हिणो बर्ही नीलकण्ठो भुजङ्गभुक्		³⁴ १०४७
	शिखावलः शिखी केकी मेघनादानुलास्यपि		१०४८
his cry	केका वाणी मयूरस्य, समौ चन्द्रक-मेचकौ	his tail's eye	१०४९
his crest	शिखा चूडा, शिखण्डस्तु पिच्छर्हो नपुंसके	his tail	१०५०
bird	खगे विहङ्ग-विहग-विहङ्गम-विहायसः		³⁵ १०५१
	शकुन्ति-पक्षि-शकुनि-शकुन्त-शकुन-द्विजाः		१०५२
	पतत्रि-पत्रि-पतग-पतत्-पत्ररथा-ऽण्डजाः		१०५३
	नगौको-वाजि-विकिर-वि-विष्किर-पतत्रयः		१०५४
	नीडोद्भवाः गरुत्मन्तः पित्सन्तो नभसंगमाः		१०५५

³⁰ आतापिन्

³¹ क्रुञ्च्

³² शरारिः, आटिः, आडिः

³³ मधुलिह, मधुपः, अलिन्, पुष्पलिह, अलिः

³⁴ भुजङ्गभुज्

³⁵ विहायस्, पक्षिन्, पत्रिन्, पत्रिन्, नगौकस्, वाजिन्, गरुत्मत्, पित्सत्

मनुष्यवर्गः २.७

various birds	तेषां विशेषा हारीतो मद्गुः कारण्डवः प्लवः तित्तिरिः कुक्कुभो लावो जीवञ्जीवश्चकोरकः कोयष्टिकट्टिभ्रिको वर्तको वर्तिकादयः	१०५६ १०५७ 36 १०५८
wing	गरुत्-पक्षच्छदाः पत्रं पतत्रं च तनूरुहम्	१०५९
wing root	स्त्री पक्षतिः पक्षमूलं, चञ्चुस्त्रोतिरुभे स्त्रियौ	beak १०६०
flying	प्रडीनोड्डीन-संडीनान्येताः खगगतिक्रियाः	37 १०६१
egg	पेशी कोशो द्विहीने ऽण्डं, कुलायो नीडं अस्त्रियाम्	nest १०६२
young	पोतः पाको ऽर्भको डिम्भः पृथुकः शावकः शिशुः	१०६३
couple	स्त्रीपुंसौ मिथुनं द्वन्द्वं, युग्मं तु युगुलं युगम्	pair १०६४
flock	समूहे निवह-व्यूह-संदोह-विसर-ब्रजाः स्तोमौघ-निकर-व्रात-वार-संघात-संचयाः समुदायः समुदयः समवायश्चयो गणः स्त्रियां तु संहतिर्वृन्दं निकुरम्बं कदम्बकम्	१०६५ १०६६ १०६७ १०६८
many	वृन्दभेदाः समैवर्गः संघसाथौ तु जन्तुभिः	many animals १०६९
of the same species	सजातीयैः कुलं, यूथं तिरश्चां पुनपुंसकम्	of birds & beasts १०७०
of other beings	पशूनां समजो, ऽन्येषां समाजो, ऽथ सधर्मिणाम्	? १०७१
flocks	स्यान्निकायः, पुञ्ज-राशी तूत्करः कूटमस्त्रियाम्	heap of grain १०७२
domesticates	कापोत-शौक-मायूर-तैत्तिरादीनि तद्गणे गृहासक्ताः पक्षिमृगाश्छेकास्ते गृह्यकाश्च ते	१०७३ १०७४

मनुष्यवर्गः २.७

man / mankind	मनुष्या मानुषा मर्त्या मनुजा मानवा नराः स्युः पुमांसः पञ्चजनाः पुरुषाः पूरुषा नरः	१०७५ 38 १०७६
woman	स्त्री योषिदबला योषा नारी सीमन्तिनी वधूः प्रतीपदर्शिनी वामा वनिता महिला तथा	39 १०७७ १०७८
women	विशेषास्त्वङ्गना भीरुः कामिनी वामलोचना प्रमदा मानिनी कान्ता ललना च नितम्बिनी	१०७९ १०८०

36 कोयष्टिकः, टिट्टिभ्रिकः

37 उड्डीनं

38 नृ

39 योषित्

	सुन्दरी रमणी रामा, कोपना सैव भामिनी		१०८१
	वरारोहा मत्तकाशिन्युत्तमा वरवर्णिनी		१०८२
queen	कृताभिषेका महिषी, भोगिन्यो ऽन्या नृपस्त्रियः	other wives	१०८३
wife	पत्नी पाणिगृहीती च द्वितीया सहधर्मिणी		१०८४
	भार्या जायाऽथ पुंभूमि दाराः, स्यात्तु कुटुम्बिनी	matron	१०८५
	पुरंध्री, सुचरित्रा तु सती साध्वी पतिव्रता	faithful wife	१०८६
first wife	कृतसापत्निका ऽध्यूढा ऽधिविन्ना, ऽथ स्वयंवरा	choosing a husband	१०८७
	पतिंवरा च वर्या, ऽथ कुलस्त्री कुलपालिका	chaste	१०८८
young girl	कन्या कुमारी, गौरी तु नग्निका ऽनागतार्तवा	before puberty	१०८९
reached puberty	स्यान्मध्यमा दृष्टरजाः, तरुणी युवतिः समे	young woman	१०९०
daughter-in-law	समाः स्नुषा-जनी-वध्वः, चिरिण्टी तु सुवासिनी	newly married	१०९१
desirous	इच्छावती कामुका स्याद्, वृषस्यन्ती तु कामुकी	lustful	१०९२
	कान्तार्थिनी तु या याति संकेतं सा ऽभिसारिका	goes where told	१०९३
unchaste	पुंश्चली धर्षिणी बन्धक्यसती कुलटेत्वरि		१०९४
	स्वैरिणी पांसुला च स्याद्, अशिश्वी शिशुना विना	childless	१०९५
husband & childless	अवीरा निष्पतिसुता, विश्वस्ता-विधवे समे	widow	१०९६
female friend	आलिः सखी वयस्या, ऽथ पतिवत्नी सभर्तृका	has a husband	१०९७
grey-haired	वृद्धा पलिकनी, प्राज्ञी तु प्रज्ञा, प्राज्ञा तु धीमती	intelligent	१०९८
sudra's wife	शूद्री शूद्रस्य भार्या स्यात्, शूद्रा तज्जातिरेव च	born of a shudra	१०९९
cow-herd woman	आभीरी तु महाशूद्री जातिपुंयोगयोः समा		११००
vaishya woman	अर्याणी स्वयं अर्या स्यात्, क्षत्रिया क्षत्रियाण्यपि	kshatriya	११०१
female teacher	उपाध्याया ऽप्युपाध्यायी, स्यादाचार्याऽपि च स्वतः	spiritual tea.	११०२
wife of spiritual tea.	आचार्यानी तु पुंयोगे, स्याद् अर्या, क्षत्रियी तथा	vaishya/kshat wife	११०३
teacher's wife	उपाध्यायान्युपाध्यायी, पोटा स्त्रीपुंसलक्षणा	masculine woman	११०४
hero's wife	वीरपत्नी वीरभार्या, वीरमाता तु वीरसूः	hero's mother	११०५
given birth	जातापत्या प्रजाता च प्रसूता च प्रसूतिका		११०६
naked woman	स्त्री नग्निका कोटवी स्याद्, दूती-संचारिके समे	messenger	११०७
middle aged widow	कात्यायन्यर्धवृद्धा या काषायवसनाऽधवा		११०८
female artisan	सैरन्ध्री परवेशमस्था स्ववशा शिल्पकारिका		११०९
servant	असिकनी स्यादवृद्धा या प्रेष्याऽन्तःपुरचारिणी		१११०
courtesan	वारस्त्री गणिका वेश्या रूपाजीवा, ऽथ सा जनैः		११११
main courtesan	सत्कृता वारमुख्या स्यात्, कुट्टनी शम्भली समे	female pimp	१११२

fortune-teller	विप्रश्रिका त्वीक्षणिका दैवज्ञा, ऽथ रजस्वला स्त्रीधर्मिण्यविरात्रेयी मलिनी पुष्पवत्यपि	menstruating	१११३
	ऋतुमत्यप्युदक्यापि स्याद्, रजः पुष्पं आर्तवम्	period	१११५
pregnant craving	श्रद्धालुर्दोहदवती, निष्कला विगतार्तवा	post-menopause	१११६
pregnant	आपन्नसत्त्वा स्याद् गुर्विण्यन्तर्वत्नी च गर्भिणी		१११७
groups of harlots	गणिकादेस्तु गाणिक्यं, गर्भिणं, यौवतं गणे	of pregnant/young.	१११८
twice-married	पुनर्भूदिधिषुरूढा द्विः, तस्या दिधिषुः पतिः	her husband	१११९
her family	स तु द्विजो ऽग्रिदिधिषूः सैव यस्य कुटुम्बिनी		११२०
unmarried's son	कानीनः कन्यकाजातः सुतोऽथ, सुभगासुतः		११२१
fortunate's son	सौभागिनेयः स्यात्, पारस्त्रैण्यस्तु परस्त्रियाः	son by another's wife	११२२
paternal aunt's son	पैतृष्वसेयः स्यात् पैतृष्वस्त्रीयश्च पितृष्वसुः		११२३
	सुतो, मातृष्वसुश्चैवं, वैमात्रेयो विमातृजः	step-brother	११२४
bastard	अथ बान्धकिनेयः स्याद् बन्धुलश्चासतीसुतः		११२५
	कौलटेरः कौलतेयो, भिक्षुकी तु सती यदि		११२६
beggar's son	तदा कौलटिनेयो ऽस्याः कौलतेयो ऽपि चात्मजः		११२७
son	आत्मजस्तनयः सूनुः सुतः पुत्रः, स्त्रियां त्वमी		४१ ११२८
	आहुर्दुहितरं सर्वे, ऽपत्यं लोकं तयोः समे	offspring	११२९
legitimate son	स्वजाते त्वौरसोरस्यौ, तातस्तु जनकः पिता	father	११३०
mother	जनयित्री प्रसूर्माता जननी, भगिनी स्वसा	sister	११३१
husband's sister	ननान्दा तु स्वसा पत्युः, नष्त्री पौत्री सुतात्मजा	grand-daughter	११३२
husband's bro's wife	भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः परस्परम्		४२ ११३३
brother's wife	प्रजावती भ्रातृजाया, मातुलानी तु मातुली	maternal uncle's wife	११३४
mother-in-law	पतिपत्न्योः प्रसूः श्वश्रूः, श्वशुरस्तु पिता तयोः	father-in-law	११३५
paternal uncle	पितुर्भ्राता पितृव्यः स्यात्, मातुर्भ्राता तु मातुलः	maternal uncle	११३६
wife's brothers	श्यालाः स्युर्भ्रातरः पत्न्याः, स्वामिनो देव-देवरौ	husband's younger brother	११३७
sister's son	स्वस्त्रीयो भागिनेयः, स्याज्जामाता दुहितुः पतिः	daughter's husb.	११३८
grand-father	पितामहः पितृपिता, तत्पिता प्रपितामहः	great-grand-father	११३९
maternal grand-father	मातुर्मातामहाद्येवं, सपिण्दास्तु सनाभयः	kinsmen (7 generations)	११४०

⁴⁰ अविः

⁴¹ दुहितुः, आत्मजा, सूनुः, सुत्रा, पुत्री

⁴² यातृ

full-brother	समानोदर्य-सोदर्य-सगर्भ्य-सहजाः समाः		११४१
relatives	सगोत्र-बान्धव-ज्ञाति-बन्धु-स्व-स्वजनाः समाः		११४२
relationship	ज्ञातेयं, बन्धुता तेषां क्रमाद्भावसमूहयोः	group of relatives	११४३
husband	धवः प्रियः पतिर्भर्ता, जारस्तूपतिः समौ	male lover	११४४
born of a lover	अमृते जारजः कुण्डो, मृते भर्तेरि गोलकः		११४५
brother's son	भ्रात्रीयो भ्रातृजो, भ्रातृभगिन्यौ भ्रातरावुभौ	brother & sister	११४६
mother & father	मातापितरौ पितरौ मातरपितरौ प्रसूजनयितारौ		११४७
in-laws	श्वश्रुश्वशुरौ श्वशुरौ, पुत्रौ पुत्रश्च दुहिता च	son & daughter	११४८
husband & wife	दंपती जंपती जायापती भार्यापती च तौ		११४९
womb	गर्भाशयो जरायुः स्याद् उल्बं च कललो ऽस्त्रियाम्		११५०
month of delivery	सूतिमासो वैजननो, गर्भो भ्रूण इमौ समौ	fetus	११५१
eunuch	तृतीयाप्रकृतिः शण्डः क्लीबः पण्डो नपुंसके		११५२
childhood	शिशुत्वं शैशवं बाल्यं, तारुण्यं यौवनं समे	youth	११५३
old-age	स्यात् स्थाविरं तु वृद्धत्वं, वृद्धसंघे ऽपि वार्धकम्	many old men	११५४
greying	पलितं जरसा शौक्ल्यं केशादौ, विस्रसा जरा	infirmness	११५५
infant	स्याद् उत्तानशया डिम्भा स्तनपा च स्तनधयी		११५६
child	बालस्तु स्यान्माणवको, वयस्थस्तरुणो युवा	youth	११५७
old-man	प्रवयाः स्थविरो वृद्धो जीनो जीर्णो जरन्नपि		११५८
very old	वर्षीयान् दशमी ज्यायान्, पूर्वजस्त्वग्रियो ऽग्रजः	older brother	११५९
younger brother	जघन्यजे स्युः कनिष्ठ-यवीयोऽवरजानुजाः		११६०
thin & weak	अमांसो दुर्बलश्छातो, बलवान् मांसलोऽसलः	fat & strong	११६१
pot-bellied	तुन्दिलस्तुन्दिभस्तुन्दी बृहत्कुक्षिः पिचण्डिलः		११६२
flat-nosed (a)	अवटीटो ऽवनाटश्चावभ्रटो नतनासिके		११६३
with beautiful locks	केशवः केशिकः केशी, वलिनो वलिभः समौ	with loose skin	११६४
deformed	विकलाङ्गस्त्वपोगण्डः, खर्वो ह्रस्वश्च वामनः	dwarf	११६५
sharp-nosed	खरणाः स्यात् खरणसो, विग्रस्तु गतनासिकः	flat-nosed	११६६
hook nose	खुरणाः स्यात् खुरणसः, प्रज्ञुः प्रगतजानुकः	bandy-legged	११६७
long-shanked	ऊर्ध्वज्जुर्ध्वजानुः स्यात्, संज्ञुः संहतजानुकः	knock-kneed	११६८
deaf, hump-backed	स्याद् एडे बधिरः, कुब्जे गडुलः, कुकरे कुणिः	crooked arm	११६९
short / thin, cripple	पृश्निरल्पतनौ, श्रोणः पङ्गौ, मुण्डस्तु मुण्डिते	bald	११७०
squint-eyed, lame	बलिरः केकरे, खोडे खञ्जः, त्रिषु जरावराः		११७१
freckles	जडुलः कालकः पिप्लुः, तिलकस्तिलकालकः	mole	११७२

health	अनामयं स्याद् आरोग्यं, चिकित्सा रुक्प्रतिक्रिया	remedy	११७३
medicine	भेषजौषध-भैषज्यान्यगदो जायुरित्यपि		११७४
illness	स्त्री रुग्रुजा चोपताप-रोग-व्याधि-गदाऽऽमयाः		११७५
tuberculosis	क्षयः शोषश्च यक्ष्मा च, प्रतिश्यायस्तु पीनसः	cold	११७६
sneeze	स्त्री क्षुत् क्षुतं क्षवः पुंसि, कासस्तु क्षवथुः पुमान्	cough	११७७
swelling	शोफस्तु श्वयथुः शोथः, पादस्फोटो विपादिका	foot blister	११७८
blotch	किलास-सिध्मे, कच्छवां तु पाम पामा विचर्चिका	scab ⁴³	११७९
scratching	कण्डूः खर्जुश्च कण्डूया, विस्फोटः पिटकः स्त्रियाम्	boil ⁴⁴	११८०
wound	व्रणोऽस्त्रियां ईर्म अरुः क्लीबे, नाडीव्रणः पुमान्	ulcer	११८१
leprosy	कोटो मण्डलकं कुष्ठ-श्वित्रे, दुर्नामिकाऽर्शसी	hemorrhoids	११८२
constipation	आनाहस्तु निबन्धः स्याद्, ग्रहणीरूक् प्रवाहिका	diarrhea ⁴⁵	११८३
vomiting	प्रच्छर्दिका वमिश्च स्त्री पुमांस्तु वमथुः समाः		११८४
various diseases	व्याधिभेदा विद्रधिः स्त्री ज्वर-मेह-भगंदराः		११८५
??	श्लीपदं पादवल्मीकं केशघ्नस्त्विन्द्रलुप्तकः	**	
doctor	अश्मरी मूत्रकृच्छ्रम् स्यात् पूर्वे शुक्रावधेस्त्रिषु रोगहार्यगदंकारो भिषग्वैद्यौ चिकित्सके	⁴⁶	११८६ ११८७
healthy	वार्तो निरामयः कल्य, उल्लाघो निर्गतो गदात्	cured patient	११८८
weak/sad patient (a)	ग्लान-ग्लासू, आमयावी विकृतो व्याधितो ऽपटुः आतुरो ऽभ्यमितो ऽभ्यान्तः, समौ पामन-कच्छुरौ	sick patient scabby	११८९ ११९०
herpes / leprosy	दद्रुणो दद्रुरोगी स्याद्, अर्शोरोगयुतो ऽर्शसः	with hemorrhoids	११९१
with gouth	वातकी वातरोगी स्यात्, सातिसारो ऽतिसारकी	with sysentary	११९२
insane (a)	स्युः किलन्नाक्षे चुल्ल-चिल्ल-पिल्लाः किलन्नेऽक्षिण चाप्यमी		११९३
hunch-back	उन्मत्त उन्मादवति, श्लेष्मलः श्लेष्मणः कफी	with phlegm (a)	११९४
blotchy, blind	न्युब्जो भुग्ने रुजा, वृद्धनाभौ तुन्दिल-तुन्दिभौ	upturned navel	११९५
semen	किलासी सिध्मलो, ऽन्धो ऽदृक्, मूर्च्छाले मूर्त-मूर्च्छितौ	faint ⁴⁷	११९६
bile, phlegm	शुक्रं तेजो-रेतसी च बीज-वीर्येन्द्रियाणि च मायुः पित्तं, कफः श्लेष्मा, स्त्रियां तु त्वगसृग्धरा	skin ⁴⁸	११९७ ११९८

⁴³ कच्छूः, पामन्

⁴⁴ पुस्त्रियोः ... स्त्रियां तु विस्फोटा, पिटिका

⁴⁵ ग्रहणीरूक्

⁴⁶ भिषज्

⁴⁷ अदृश्

flesh	पिशितं तरसं मांसं पललं क्रव्यं आमिषम्		११९९
dry flesh	उत्ततप्तं शुशुकमांसं स्यात्तद वल्लूरं त्रिलिङ्गकम्		१२००
blood	रुधिरं ऽसृग्लोहितास्र-रक्त-क्षतज-शोणितम्	49	१२०१
inner-heart, heart	बुक्का ऽग्रमांसं, हृदयं हृत्, मेदस्तु वपा वसा	marrow	१२०२
lower neck muscle	पश्चाद्ग्रीवाशिरा मन्या, नाडी तु धमनिः शिरा	nerve	१२०३
lung / bladder, brain	तिलकं क्लोम, मस्तिष्कं गोर्दं, किट्टं मलोऽस्त्रियाम्	excretion	१२०४
entrails, spleen	अन्नं पुरीतत्, गुल्मस्तु प्लीहा पुंस्यथ, वस्नसा	tendon / muscle	१२०५
saliva	स्नायुः स्त्रियां, कालखण्ड-यकृती तु समे इमे	liver	१२०६
nose mucus	सृणिका स्यन्दनी लाला, दूषिका नेत्रयोर्मलम्	eye rheum	१२०७
urine	नासामलं तु सिङ्घाणं, पिञ्जुषं कर्णयोर्मलम्	ear wax	**
skull	मूत्रं प्रस्राव, उच्चारोऽवस्करौ शमलं शकृत्	feces	१२०८
skeleton	पुरीषं, गूथ-वर्चस्कं अस्त्री, विष्ठा-विशौ स्त्रियौ		१२०९
skull bone	स्यात् कर्परः कपालो ऽस्त्री, कीकसं कुल्यं अस्थि च	bone	१२१०
skull bone	स्याच्छरीरास्थि कंकालः, पृष्ठास्थि तु कशेरुका	spine	१२११
limb	शिरोस्थनि करोटिः स्त्री, पार्श्वस्थनि तु पर्शुका	rib	१२१२
	अङ्गं प्रतीको ऽवयवो ऽपघनो, ऽथ कलेवरम्	body	१२१३
	गात्रं वपुः संहननं शरीरं वर्षम् विग्रहः		१२१४
tip of the foot	कायो, देहः क्लीबपुंसोः, स्त्रियां मूर्तिस्तनुस्तनूः		१२१५
ankles	पादाग्रं प्रपदं, पादः पदङ्घ्रिश्चरणोऽस्त्रियाम्		१२१६
calf	तद् ग्रन्थी घुटिके गुल्फौ, पुमान् पाणिंस्तयोरधः	heel	१२१७
thigh	जङ्घा तु प्रसृता, जानूरुपर्वा ऽष्ठीवद् अस्त्रियाम्	knee ⁵⁰	१२१८
anus	सक्थि क्लीबे पुमान् ऊरुः, तत्संधिः पुंसि वङ्क्षणः	groin	१२१९
hip	गुदं त्वपानं पायुर्ना, बस्तिर्नाभेरधो द्वयोः	bladder	१२२०
woman's rear	कटो ना श्रोणि-फलकं, कटिः श्रोणिः ककुच्चती	hip & loins	१२२१
vagina & anus	पश्चान्नि तम्बः स्त्रीकट्याः, क्लीबे तु जघनं पुरः	vagina	१२२२
buttocks	कूपकौ तु नितम्बस्थौ द्वयहीने ककुन्दरे		१२२३
female reprod.	स्त्रियां स्फिचौ कटिप्रोथौ, उपस्थो वक्ष्यमाणयोः	reproductive area	१२२४
scrotum	भगं योनिर्द्वयोः, शिश्रो मेढ्रो मेहन-शेफसी	penis	१२२५
	मुष्को ऽण्डकोशो वृषणः, पृष्ठवंशाधरे त्रिकम्	lower spine	१२२६

⁴⁸ त्वच्

⁴⁹ असृज्

⁵⁰ जानुः, ऊरुर्वन, अष्ठीवत्

stomach	पिचण्ड-कुक्षी जठरोदरं तुन्दं, स्तनौ कुचौ	breasts	१२२७
nipple	चूचुकं तु कुचाग्रं स्यात्, न ना क्रोडं भुजान्तरम्	chest	१२२८
	उरो वत्सं च वक्षश्च, पृष्ठं तु चरमं तनोः	back	१२२९
shoulder	स्कन्धो भुजशिरोऽसोऽस्त्री, संधी तस्यैव जत्रुणी	collar bones	१२३०
armpits	बाहुमूले उभे कक्षौ, पार्श्वं अस्त्री तयोरधः	sides	१२३१
waist	मध्यमं चाऽवलग्नं च मध्योऽस्त्री, द्वौ परौ द्वयोः		१२३२
arm	भुज-बाहू प्रवेष्टो दोः स्यात् कफोणिस्तु कूर्परः	elbow	१२३३
upper-arm	अस्योपरि प्रगण्डः स्यात् प्रकोष्ठस्तस्य चाप्यधः	fore-arm	१२३४
wrist to fingers	मणिबन्धादाकनिष्ठं करस्य करभो बहिः		१२३५
hand	पञ्चशाखः शयः पाणिः, तर्जनी स्यात् प्रदेशिनी	index finger	१२३६
fingers	अङ्गुल्यः करशाखाः स्युः, पुंस्यङ्गुष्ठः प्रदेशिनी	thumb, index	१२३७
middle, ring, little	मध्यमाऽनामिका चापि कनिष्ठा चेति ताः क्रमात्		१२३८
nail	पुनर्भवः कररुहो नखोऽस्त्री नखरोऽस्त्रियाम्		१२३९
span from thumb	प्रादेश-ताल-गोकर्णास्तर्जन्यादियुते तते		१२४०
to index, middle, ring			
to little finger	अङ्गुष्ठे सकनिष्ठे स्याद् वितस्तिर्द्वादशाङ्गुलः		१२४१
with fingers extended	पाणौ चपेट-प्रतल-प्रहस्ता विस्तृताङ्गुलौ		१२४२
two such hands	द्वौ संहतौ संहतल-प्रतलौ वामदक्षिणौ		१२४३
with fingers together	पाणिर्निकुब्जः प्रसृतिस्तौ युतावञ्जलिः पुमान्	two such hands	१२४४
elbow to fingertips	प्रकोष्ठे विस्तृतकरे हस्तो, मुष्ट्या तु बद्धया		१२४५
with closed fist	स रत्निः स्याद्, अरत्निस्तु निष्कनिष्ठेन मुष्टिना	to little finger	१२४६
between outstretched hands	व्यामो बाह्वोः सकरयोस्तयोस्तिर्यगनन्तरम्		१२४७
man's reach	ऊर्ध्वविस्तृतदोः पाणिनृमाने पौरुषं त्रिषु		१२४८
throat	कण्ठो गलो, ऽथ ग्रीवायां शिरोधिः कन्धरेत्यपि	neck	१२४९
with 3 lines	कम्बुग्रीवा त्रिरेखा सा, ऽवटुर्घाटा कृकाटिका	back of the neck	१२५०
mouth	वक्त्राऽऽस्ये वदनं तुण्डं आननं लपनं मुखम्		१२५१
nose	क्लीबे घ्राणं गन्धवहा घोणा नासा च नासिका		१२५२
lips	ओष्ठाऽधरौ तु रदनच्छदौ दशनवाससी		१२५३
chin, cheeks	अधस्ताच्चिबुकं, गण्डौ कपोलौ, तत्परा हनुः	jaw	१२५४
teeth	रदना दशना दन्ता रदाः, तालु तु काकुदम्	palate	१२५५
tongue	रसज्ञा रसना जिह्वा, प्रान्तावोष्ठस्य सूक्किणी	corner of mouth	१२५६

forehead	ललाटं अलिकं गोधिः, ऊर्ध्वे दृग्भ्यां भ्रुवौ स्त्रियौ	eyebrows	१२५७
between brows	कूर्चं अस्त्री भ्रुवोर्मध्यं, तारकाऽक्षणः कनीनिका		१२५८
eye	लोचनं नयनं नेत्रं ईक्षणं चक्षुरक्षिणी	51	१२५९
corners of the eye	दृग्दृष्टी, चाऽसु नेत्राम्बु रोदनं चाऽस्रं अश्रु च	tear	१२६०
ears	अपाङ्गौ नेत्रयोरन्तौ, कटाक्षो ऽपाङ्गदर्शने	side-glance	१२६१
head	कर्ण-शब्दग्रहौ श्रोत्रं श्रुतिः स्त्री श्रवणं श्रवः		१२६२
hair	उत्तमाङ्गं शिरः शीर्षं मूर्धा ना मस्तको ऽस्त्रियाम्		१२६३
head of hair	चिकुरः कुन्तलो वालः कचः केशः शिरोरुहः		१२६४
bangs	तद्दृन्दे कैशिकं कैश्यं, अलकाशूर्णकुन्तलाः	curls	१२६५
braid	ते ललाटे भ्रमरकाः, काकपक्षः शिखण्डकः	side-locks	१२६६
crown locks	कबरी केशवेशो, ऽथ धम्मिल्लः संयताः कचाः	braided tied hair	१२६७
unornamented hair	शिखा चूडा केशपाशी, व्रतिनस्तु सटा जटा	locks of a vratin	१२६८
abundant hair	वेणिः प्रवेणी, शीर्षण्य-शिरस्यौ विशदे कचे	clean unentangled	१२६९
(compound)	पाशः पक्षश्च हस्तश्च कलापार्थाः कचात्परे	52	१२७०
body hair	तनूरुहं रोम लोम, तद्दृद्धौ श्मश्रु पुंमुखे	moustache ⁵³	१२७१
dress / costume	आकल्प-वेषौ नेपथ्यं, प्रतिकर्म प्रसाधनम्	adornments	१२७२
ornaments (a)	दशैते त्रिष्वलंकर्ता ऽलंकरिष्णुश्च, मण्डितः	ornamented (a)	१२७३
very ornamented	प्रसाधितो ऽलंकृतश्च भूषितश्च परिष्कृतः		१२७४
ornaments	विभ्राड्भ्राजिष्णु-रोचिष्णू भूषणं स्यादलंक्रिया	adorning ⁵⁴	१२७५
crest-jewel	अलंकारस्त्वाभरणं परिष्कारो विभूषणम्		१२७६
hair ornament	मण्डनं चाथ, मुकुटं किरीटं पुंनपुंसकम्	crown	१२७७
ear ornament	चूडामणिः शिरोरत्नं, तरलो हारमध्यगः	necklace jewel	१२७८
necklace	वालपाश्या पारितथ्या, पत्रपाश्या ललाटिका	forehead ornament	१२७९
long gold necklace	कर्णिका तालपत्रं स्यात्, कुण्डलं कर्णवेष्टनम्	earring	१२८०
pearl necklace	ग्रैवेयकं कण्ठभूषा, लम्बनं स्याल्ललन्तिका	long necklace	१२८१
	स्वर्णैः प्रालम्बिका ऽथोरः सूत्रिका मौक्तिकैः कृता	long pearl one	१२८२
	हारो मुक्तावली, देवच्छन्दो ऽसौ शतयष्टिका	with 100 strands	१२८३

51 चक्षुस्, दृश्

52 कचपाशः, कचपक्षः, कचहस्तः

53 रोमन्, लोमन्

54 विभ्राज्

various necklaces	हारभेदा यष्टिभेदाद् गुच्छ-गुच्छार्ध-गोस्तनाः अर्धहारो माणवक एकावल्येकयष्टिका	१२८४ १२८५
with 27 pearls	सैव नक्षत्रमाला स्यात्सप्तविंशतिमौक्तिकैः	१२८६
forearm ornament	आवापकः पारिहार्यः कटको वलयो ऽस्त्रियाम्	१२८७
upper-arm ornament	केयूरं अङ्गदं तुल्ये, अङ्गुलीयकं ऊर्मिका	ring १२८८
lettered ring	साक्षरा ऽङ्गुलिमुद्रा स्यात्, कङ्कणं करभूषणम्	bangle १२८९
woman's girdle	स्त्रीकट्यां मेखला काञ्ची सप्तकी रशना तथा क्लीबे सारसनं चाथ, पुंस्कट्यां शृङ्खलं त्रिषु	man's girdle १२९० १२९१
foot ornament	पादाङ्गदं तुलाकोटिर्मञ्जीरो नूपुरोऽस्त्रियाम् हंसकः पादकटकः, किङ्किणी क्षुद्रघण्टिका	१२९२ with little bells १२९३
materials for clothes	त्वक्फलकूमिरोमाणि वस्त्रयोनिर्दश त्रिषु	१२९४
bark clothes	वाल्कं क्षौमादि, फालं तु कार्पासं बादरं च तत्	made of cotton १२९५
made of silk	कौशेयं कृमिकोशोत्थं, राङ्कवं मृगरोमजम्	wollen १२९६
new clothes	अनाहतं निष्प्रवाणि तन्त्रकं च नवाम्बरे	१२९७
1 or 2 clean clothes	तत्स्याद् उद्गमनीयं यद् धौतयोर्वस्त्रयोर्युगम्	१२९८
clean silk clothes	पत्रोर्णं धौतकौशेयं, बहुमूल्यं महाधनम्	expensive clothes १२९९
silken clothes	क्षौमं दुकूलं स्याद्, द्वे तु निवीतं प्रावृतं त्रिषु	wrapper १३००
cloth ends	स्त्रियां बहुल्वे वस्त्रस्य दशाः स्युर्वस्तयोर्द्वयोः	१३०१
cloth length	दैर्घ्यं आयाम आरोहः, परिणाहो विशालता	clothwidth १३०२
old clothes	पटच्चरं जीर्णवस्त्रं, समौ नक्तक-कर्पटौ	rags १३०३
clothes	वस्त्रं आच्छादनं वासश्चैलं वसनं अंशुकम्	१३०४
nice clothes	सुचेलकः पटोऽस्त्री स्याद्, वराशिः स्थूलशाटकः	thick clothes १३०५
shawl	निचोलः प्रच्छदपटः, समौ रल्लक-कम्बलौ	blanket १३०६
under garmets	अन्तरीयोपसंव्यान-परिधानान्यर्धोशुके	१३०७
upper cloth	द्वौ प्रावारोत्तरासङ्गौ समौ बृहतिका तथा	१३०८
	संव्यानं उत्तरीयं च, चोलः कूर्पासको ऽस्त्रियाम्	blouse १३०९
warm cloak	नीशारः स्यात् प्रावरणे हिमाऽनिलनिवारणे	१३१०
petticoat	अर्धोरुकं वरस्त्रीणां स्यात् चण्डातकं अस्त्रियाम्	१३११
up to the feet	स्यात् त्रिष्व्वाप्रपदीनं तत्प्राप्नोत्याप्रपदं हि यत्	१३१२
canopy / awning	अस्त्री वितानं उल्लोचो, दूष्याद्यं वस्त्रवेशमनि	tent / slum १३१३
screen / curtain	प्रतिसीरा जवनिका स्यात् तिरस्करिणी च सा	१३१४
getting ready	परिकर्माऽङ्गसंस्कारः स्यान्मार्ष्टिर्मार्जना मृजा	cleaning the body १३१५

मनुष्यवर्गः २.७

rubbing & cleaning	उद्धर्तनोत्सादने द्वे समे, आप्लाव आप्लवः	bathing	१३१६
, perfuming	स्नानं, चर्चा तु चार्चिक्यं स्थासको, ऽथ प्रबोधनम्	re-perfuming	१३१७
	अनुबोधः, पत्रलेखा पत्राङ्गुलिरिमे समे	drawing on the person	१३१८
mark on forehead	तमालपत्र-तिलक-चित्रकाणि विशेषकम्		१३१९
	द्वितीयं च तुरीयं च न स्त्रियां, अथ कुङ्कुमम्	kunkum	१३२०
	काश्मीर-जन्माऽग्निशिखं वरं बाह्लीक-पीतने		१३२१
	रक्त-संकोच-पिशुनं धीरं लोहितचन्दनम्		१३२२
lac	लाक्षा राक्षा जतु क्लीबे यावो ऽलक्तो द्रुमामयः		१३२३
cloves	लवङ्गं देवकुसुमं श्रीसंज्ञं, अथ जायकम्	yellow sandalwood	१३२४
	कालीयकं च कालानुसार्यं चाथ समार्थकम्		१३२५
	वंशिकाऽगुरु-राजार्ह-लोह-कृमिज-जोङ्गकम्	aloe wood	१३२६
black aloe	कालागुर्वगुरु स्यात्तु मङ्गल्या मल्लिगन्धि यत्	fragrant aloe	१३२७
kind of incense	यक्षधूपः सर्जरसो राल-सर्वरसावपि		१३२८
	बहुरूपोऽप्यथ, वृकधूप-कृत्रिमधूपकौ	manufactured perfume	१३२९
incense	तुरुष्कः पिण्डकः सिहो यावनोऽप्यथ, पायसः		१३३०
kind of incense	श्रीवासो वृकधूपोऽपि श्रीवेष्ट-सरलद्रवौ		१३३१
musk	मृगनाभिर्मृगमदः कस्तूरी, चाथ कोलकम्	another incense resin	१३३२
	कङ्कोलकं कोशफलं, अथ कर्पूरं अस्त्रियाम्	camphor	१३३३
	घनसारश्चन्द्रसंज्ञः सिताभ्रो हिमवालुका		१३३४
sandalwood	गन्धसारो मलयजो भद्रश्रीश्चन्दनो ऽस्त्रियाम्		१३३५
varieties of sandal.	तैलपर्णिक-गोशीर्षे हरिचन्दनं अस्त्रियाम्		१३३६
red sandalwood	तिलपर्णी तु पत्राङ्गं रञ्जनं रक्तचन्दनम्		१३३७
	कुचन्दनं चाथ, जातीकोश-जातीफले समे	mace	१३३८
particular comb.	कर्पूरागुरुकस्तूरीकक्कोलैर्यक्षकर्मदः		१३३९
	गात्रानुलेपनी वर्तिर्वर्णकं स्याद् विलेपनम्	body cologne	१३४०
cloth perfume	चूर्णानि वासयोगाः स्युः, भावितं वासितं त्रिषु	perfumed	१३४१
perfuming	संस्कारो गन्धमाल्याद्यैर्यः स्यात्तद् अधिवासनम्		१३४२
garland on head	माल्यं माला-स्रजौ मूर्ध्नि, केशमध्ये तु गर्भकः	worn in the hair	१३४३
worn in the shikha	प्रभ्रष्टकं शिखालम्बि पुरोन्यस्तं ललामकम्	worn in the forehead	१३४४
hanging straight	प्रालम्बं ऋजुलम्बि स्यात्कण्ठाद वैद्वैकक्षिकं तु तत्	hanging	१३४५
from the neck		sideway from neck	
	यत्तिर्यक् क्षिप्तमुरसि, शिखास्वापीड-शेखरौ	worn on shikha	१३४६

मनुष्यवर्गः २.७

well-arranged garland	रचना स्यात् परिस्यन्द, आभोगः परिपूर्णता	complete / full	१३४७
pillow	उपधानं तूपबर्हः, शय्यायां शयनीयवत्	bed	१३४८
bed-stand	शयनं, मञ्च-पर्यङ्क-पल्यङ्काः खट्वया समाः		१३४९
ball, lamp	गेन्दुकः कन्दुको, दीपः प्रदीपः, पीठं आसनम्	chair / seat	१३५०
covered box	समुद्रकः संपुटकः, प्रतिग्राहः पतद्ग्रहः	alms / spittoon receptacle	१३५१
comb / brush	प्रसाधनी कङ्कतिका, पिष्टातः पटवासकः	perfumed powder	१३५२
mirror	दर्पणे मुकुराऽऽदर्शौ, व्यजनं तालवृन्तकम्	fan	१३५३

